

6. LOV, RETT OG HENRETTELSE

Mange tenker på fortiden i Norge som rå, kald og brutal. Hvis middelalderen var mørk, hvor beksvart var ikke jernalderen? Et ordtak sier at der det finnes samfunn, der finnes det også lov. Hva kan arkeologien fortelle om lov og rett i fortiden? Hvem var historiens skurker, og hvordan ble de behandlet? Hvordan var rettslivet organisert, og hvordan endret dette seg med sterk kongemakt fra vikingtiden av?

På Thingvellir møttes representanter fra ulike deler av Island årlig fra år 930 e. Kr. Tinget ble nedlagt i 1798 etter å ha vært i bruk i 868 år! Alltinget var Islands øverste organ, og lovgivende og dømmende forsamling. Først varte møtene 14 dager, senere en knapp uke. Fremdeles på 1700-tallet hadde delegasjonene faste «campingplasser» i området, og lagretten møttes i en torvbygning/telt med en ringeklokke på en stolpe utenfor.

Ordet Þing, ting m./n., er svært gammelt og forekommer i alle gamle germanske språk i Nord-Europa. Det betegner *en sak, et anliggende; en gjenstand eller en folkeforsamling*. Det er et finurlig ord som har flere betydninger i seg. Det er sammensatt av det gotiske ordet for tid, þeihs n., og et element som betyr å trekke seg sammen. Ordet har både tid og rom i seg. Her skal vi se på ting i betydningen av å møtes til fastsatt tid og sted.

Tinget i jernalderen var en blanding av religion og lov. Det var ikke en rent juridisk institusjon slik som i dag. Oppgaver omkring forsvar og krig lå også til tinget i tiden før kongemakt og stat ble sterk nok til å håndtere dette. På tinget foregikk viktig felles religionsutøvelse, her ble lover vedtatt og dommer felt, og her ble det tatt beslutninger omkring krig og forsvar. Alt under samme «tak». Den lange linjen er at disse oppgavene senere ble delt på forskjellige institusjoner. Kulten ble etter hvert tatt hånd om av kirken, og krigen og rettsvesenet av staten.

Den som vil forstå tingets plass i norsk og europeisk historie, kommer ikke utenom romeren Cornelius Tacitus. I hans kanskje viktigste verk, kalt *Germania*, fra år 98 e.Kr., tegner Tacitus med bred pensel et bilde av kulturforholdene hos germanske stammer mellom Rhinen, Weichel, Donau og Østersjøen. Vi møter romernes tidvis beundrende blikk på de ville germanerne, deres skikker og kultur. Tacitus har mye spennende å fortelle om lov og rett i nord i tiden etter Kristi fødsel.

Germania hadde nærmest gått i glemmeboka da det ble gjenfunnet i et kloster i Hersfeld i Tyskland i 1455. Det ble raskt populært blant viktige tyske renessansehumanister. Deres tolkninger har vært med på å forme vårt bilde av germansk kultur, og særlig under nasjonalromantikken og i populærlitteraturen på 1800-tallet ble det skapt et bilde av «den edle og frihetselskende germaner», som holdt til mellom en romersk høykultur i sør og ville folkeslag og samer i nord. Tinget og rettsystemet sikret den stolte germanske krigerbonden frihet og rettferdighet, og ble sett på som en urgermansk institusjon.

Hitler-Tyskland grep fatt i dette i sin propaganda. Nazistene idealiserte den germanske bonden og dens institusjoner, deriblant tinget. I årene mellom 1935 og 1939 ble det oppført rundt førti store tingsteder i Tyskland og Polen.

Se historien om Snartemo-sverdet og Quisling.

Forsaringen hang på døren til Forsa kyrka i Hälsingland, Sverige. Den lange runeinnskriften fra 900-tallet forteller trolig om hvilke bøter som ble gitt dersom helligdommens (Viet), altså tingets dom, ikke ble respektert. Første gang vanket det en bot på en 1 okse og 2 øre, andre gang ble den doblet til 2 okser og 4 øre, tredje gang til 4 okser og 8 øre. Fjerde gang ble den domfeltes eiendom beslaglagt. Dette er den eldste kjente lovbestemmelsen i Skandinavia.

Målet var å skape en ny germansk folkebevegelse. Propagandaminister Joseph Goebbels åpnet det første anlegget i juni 1935, i Heidelberg. Det var 25 meter høyt, hadde 56 seterader og plass til 20 000 mennesker. Anlegget minnet om et romersk amfiteater. Man visste lite konkret om hvordan germanske tingsteder egentlig hadde sett ut. Det er først i de senere år at man har begynt å forske på tinget igjen, og det er blodferske resultater fra nye undersøkelser vi skal se nærmere på her.

Misbrukt fortid. Heidelberg Thingstätte var ett av ca. 40 slike anlegg som ble oppført i Hitler-Tyskland i 1930-årene. Målet var å lage en ny germansk folkebevegelse. Anlegget hadde plass til 20 000 mennesker og ble åpnet av Joseph Goebbels i 1935.

De eldste lovene

De eldste lovene i Norge kalles for landskapslover og er «de størknede sedvanene» i områdene der lovene gjaldt. Gulatingsloven ble skrevet ned alt i 930-årene, men de bevarte manuskriptene er yngre. Noen paragrafer kan være hundrevis, ja tusenvis av år eldre, for lover har eksistert i uminnelige tider. I 1902 ble det funnet en bautastein med en oppsiktsvekkende innskrift i oldtidsbyen Susa i Babylon. Hele 228 linjer av kileskriften var leselig.

Utgravingslederen, franskmannen Jacques de Morgan, hadde funnet en nesten fullstendig bevart utgave av Kong Hammurabis lov fra år 1772 før Kristus – verdens eldste kjente lov, nær 3000 år eldre enn det som er bevart i Norge.

Den fulgte prinsippet «øye for øye, og tann for tann». Drap ble straffet med drap. Straffen for å bite en annen, var å få slått ut fortennene. Og håndverkere holdt dere fast; dersom murerarbeidet var dårlig og bygget raste sammen, og «tiltakshavers» sønn ble drept, ja da skulle murerens sønn også dø. Strøk oppdragsgiveren med, hadde mureren lagt egget og sin absolutt siste leirmurstein. Straffene var gradert etter sosial status som fri og ufri. I Norge fantes det fremdeles slaver ved inngangen til middelalderen og kristen tid, men den ufrie i Norge var ikke et selvstendig rettssubjekt. Den som skadet eller drepte en trell, måtte svare for dennes herre, for trelen ble betraktet som eiendom.

Det er mye likt i de bevarte landskapslovene i Skandinavia. På 1800-tallet ble særlig de norske lovene studert inngående av tyske rettshistorikere på jakt etter germansk opprinnelse. Lovene var angivelig lite påvirket av mer «profesjonell» juss, slik denne utviklet seg fra 1200-tallet ved Universitetet i Bologna – Europas fremste lærested for romerrett og kanonisk lov i middelalderen.

Stormannen Audun Huggleiksson fra Hegranes gård i Jølster var en av pådriverne for Magnus Lagabøtes landslov av 1274. Denne

loven var som et friskt pust fra Europa, og avløste et kobbelt av gamle lover for Frostating, Borgarting, Eidsivating og Gulating, og for Vesterhavsoyene – Færøyene, Shetland og Orknøyene. Han ble kalt «den viseste mann i landslovene» og hadde trolig studert i Bologna. Nå forsvant trelleene ut av lovene, og Norge fikk en felles lov for hele riket som ett av få kongedømmer i Europa.

Lover forteller om hvordan ting burde være. Arkeologiske funn viser hvordan det faktisk kan ha vært. *The spade never lies*, var et populært slagord på 1970-tallet blant arkeologer med stor tro på objektiv kunnskap. Siden har det spøkefullt blitt lagt til at den ikke lyver – *because it doesn't talk*. Arkeologiske funn må altså tolkes. Det er et faktum at vi finner

Kristoffer Nilsen Svartbækken Grindalen var den siste som ble henrettet i Norge, i 1876. Han fikk plass på Løten kirkegård, men kisten skulle ikke bæres gjennom inngangen, men derimot løftes over kirkegårdsmuren.

døde mennesker i myrer, i brønner og i sammenhenger hvor fantasien nesten melder pass. Men dreier det seg om mord, ulykker, ofringer eller folk som har blitt straffet?

Norges rettslige inndeling på 1100-tallet

Ifølge sagaen *Historia Norwegie* fra 1160-årene var Norge delt i tre hovedområder: Kystlandet, Midt- eller Fjellandet og Finnmark. Kystlandet og Fjellandet var delt i såkalte *patri* og *provinser*, mens dette er uklart for de samiske områdene. *Patria* og *provins* har vært tolket som de to øverste rettslige nivåene. *Patria* betyr «fedreland» og har vært oversatt med lagdømme. Kilden omtaler ni lagdømmer og 30 provinser, eller en

form for fylker. Provinsene var igjen inndelt i mindre rettskretser, slik som for eksempel Rogaland, som var delt i flere fjerdinge med egne ting. I tillegg var det altså minst et halvt tusen lokale tingkretser i middelalderens Norge. Det var dermed tre–fire rettsnivåer – lagdømme og fylke, og fjerding eller treding og lokalting. Og etter hvert kom det også egen lovgivning og lagting for de største byene.

Kystlandet besto av Borgartingslag, Gulatingslag, Trøndelag (Frostatingslag) og Hålogaland, mens Fjellandet strakk seg fra øvre Telemark i sørvest til Østerdalen i nordøst, og svarte til Eidsivatingslagen og Hamar bispedømme i middelalderen. Fjellandet besto av fire lagdømmer: Øvre Telemark, Ringerike/Romerike, Hedmark/Østerdalen og Gudbrandsdalen. Valdres og Hallingdal lå under Stavangerbiskopen og tilhørte Gulatingslagen. Firdelingen av Fjellandet forsvant etter at Hamar bispedømme ble opprettet på 1100-tallet.

I 1837 ble det kommunale selvstyret opprettet i Norge. Det å overføre makt til lokal-samfunnene var et viktig ledd i prosessen for norsk uavhengighet, og ordet *kommune* ble valgt etter inspirasjon fra Frankrike og revolusjonene der. De nye kommunene tok utgangspunkt i lokale tingkretser som fremdeles fantes. Kommuner som ikke har blitt delt eller slått sammen siden den gang, er nesten «verneverdige», slik som for eksempel Tysnes i Sunnhordland og Volda på Sunnmøre, som er nær uendret fra middelalderen og kanskje før. Tysnes het *Njardarlog* før reformasjonen

– området der Njords lov gjaldt, og er klart hedensk, og skipreiden fikk navn etter naustplassen på Uggedal.

Skipreidene var lag som skulle stille skip til leidangen, datidens marine, og dette ble bedre organisert under Håkon den gode ved midten av 900-tallet. Ifølge sagaen var Kystlandet, fra Båhuslen til Troms, organisert i skipreider så langt opp i landet som laksen gikk. Høyere oppe, i det uregjerlige Fjellandet, lå herredene. Ifølge Magnus Lagabøtes testamente var det 279 skipreider i Norge i 1277. I Hålogaland og på Østlandskysten var skipreidene inndelt i mindre kretser, mens i Trøndelag og Sør-Vestlandet var de de minste. Samlet kan det dermed ha vært mer enn et halvt tusen lokale

rettskretser i Norge på 1100-tallet, alle med egen tingplass og rettersted.

Henrettelsesplasser og myrlik

Dødsstraff har lange tradisjoner i Norge. Retterøksen ble svingt for siste gang i Norge kl. 07.55, 25. februar i 1876. Kristoffer Nilsen Svartbækken fra Grindalen i Elverum ble denne vintermorgenen henrettet ved en myr på Løten. Han var dømt for mordet på den 19 år gamle bondesønnen Even Nilsen Dæhlin, drept på vei til Grundset-markedet ett år i forveien.

Den over 70 år gamle Svartbækken hadde tilbrakt store deler av livet på forskjellige straffeanstalter – hele 41 av sine 46 siste år. Han

Skarpretterøks med blokk, brukt ved henrettelsen av Friderich Joensen 28. april 1767. Tjueto år gammel hadde Friederich drept Peder Taraldsen i Beitstad i det som i dag er Steinkjer kommune.

Ødelagt ondskap? Mange av våpnene i Illerupfunnet på Jylland var bøyd med vilje og gjort ubrukelige som våpen.

Det store slaget mellom germanerne og romerne ved Teutoburgskogen i år 9 e. Kr., slik kunstneren Otto Albert Koch forestilte seg det i 1909. Tusenvis av romerske soldater ble drept og romernes fremmarsj nordover stoppet. Slagstedet er arkeologisk påvist ved Kalkriese i Niedersachsen i Tyskland.

var kjent og beryktet, og hadde nylig sluppet ut etter sju års soning på Slaveriet i Trondheim for postrøveri. Han svarte ja tydelig to ganger på prestens spørsmål om han var skyldig og anså dommen som rettferdig. 3000 mennesker var møtt opp for å se Svartbækken dø på skaffottet på Ekromstormyra denne dagen. Han ble begravd på Løten kirkegård der den sorte gravsteinen fremdeles står.

Bare få rettersteder i Norge er utforsket. Fra høymiddelalderen kom staten sterkere inn i rettsprosessene, og skulle skaffe bøddel. Trolig ble dødsdom avsagt på et høyere rettsnivå, men gjennomført lokalt. I England viser undersøkelser at dødsdømte ble henrettet i utkanten av bebyggelsesområdene, ved ferdselsårer og nær by- og bygdegrensene, med klar melding til fremmede om at her skal lov og rett følges, litt slik som når tegneseriehelten Lucky Luke møter en galge på vei inn til landsbyen. I Wiltshire i England, hvor dette er grundig undersøkt, ble gamle gravhauger brukt som rettersted allerede i forhistorisk tid.

Angelsakserne koloniserte England på 300-tallet. Noen hundre år senere brukte de langt eldre hauger fra bronsealder som rettersted. De eldgamle haugene ga kanskje legitimitet til rettsprosedurene og vitner også om en iscenesettelse hvor fortiden brukes aktivt. Loven var eldre enn tiden, og få stilte spørsmål ved gammel sedvane. Gamle gravsteder kunne være effektive symboler.

Gulatingsloven, som gjaldt for Vestlandet og Sørlandet, har en bestemmelse om hvor udådsmenn, forrædere, mordere, voldsmenn,

tjuver og selvmordere skal gravlegges. Mordere er omtalt som «mordvarger». De var fredløse som ulver, som varger i utmarka. De var fritt vilt og kunne drepes av hvem som helst. Forbrytere av dette slaget skulle gravlegges i flomålet, «der som sjøen og den grønne torven møtes». Der tidevannet vasket fram og tilbake, fikk de ikke fred.

I Norden er det funnet en håndfull lik fra middelalderen i myrer. Flere har blitt henrettet. Det kan dreie seg om forbrytere eller andre utstøtte. Myra kan ha tjent samme formål som flomålet. Den var en magisk mellomsonne mellom vann og land, og liv og død. Ved Bockstens mosse i Halland i Syd-Sverige ble det i 1936 funnet en 20–25 år gammel mann. Døden er aldri vakker. En gang på 1300-tallet var han blitt gjennomboret av tre påler og spent fast i myra. I ei myr i Skjoldehamn på Andøya ble det i 1936 funnet liket av kvinne med nordisk utseende. Hun var 40–50 år og lagt i myra på 1000-tallet. Det skal ha vært brudd på hodeskallen. Hun lå på reinskinn, hadde klær på, og var inntullet i et teppe omspent av tynne leirreimer. I kristen middelalder ble ikke mennesker ofret, slik som i jernalderen.

Den romerske historieskriveren Cornelius Tacitus forteller for eksempel i år 98 at germanerstammen Semonerens årlige sammenkomst startet med ett menneskeoffer, og Adam av Bremen skriver med kristen indignasjon i 1075 om et gullbelagt hov og en hellig lund i Uppsala der dyr og mennesker ble hengt opp som gaver til gudene, men nyere forskning

trekker disse beretningene i tvil, og omfanget av menneskeofringer i jernalderen er uklart. Kjernen i et offer er at det er frivillig, og det er forskjell på ofring og henrettelse.

De «klassiske myrlikene» er fra førromersk og romersk jernalder, og det er funnet spesielt mange slike i Danmark, der myrene ofte bevarer hud og hår ekstremt godt. På noen myrlik kan skjeggstubbene fremdeles studeres etter mer enn 2000 år i myra, slik som for eksempel på Tollundsmannen. Kalkholdige myrer bevarer bein og metaller bedre, ikke hud og hår. Det gjelder for eksempel det store myrkomplekset ved Illerup Ådal på Jylland, hvor NRK var og filmet. Her danner myrer og vann i en slak elvedal et sammenhengende offerområde.

Stedet viser kontinuerlig bruk over langt tid og har vært en svært viktig samlingsplass i forhistorisk tid, trolig for hele Jylland. Det er funnet mengder av velbevarte våpen og utstyr fra minst tre store nedleggelse, og ordinære gjenstander som keramikk fra periodene imellom. Store våpenfunn avspeiler kanskje dramatiske hendelser, som krig og katastrofer, og hverdagsfunn speiler roligere tider.

Ordet *ting* betyr jo også gjenstand. Det er nettopp det som dukker opp i myrene, tusenvis av ting. Kanskje ble gjenstandene brakt hit som «bevis» og lagt i myra som ledd i religiøse handlinger eller rettshandlinger. Vår moderne inndeling i lov og rett på den ene siden og kult og religion på den andre, er kanskje kunstig for jernalderens del. Dreier det seg i virkeligheten om en form for «rettshistoriske samlinger»?

Bli med til utgravingene ved massegraven i Alken Enge.

Under utgravingene av Illerup-funnene kom en gravemaskin borti et sverd i myra med grabben. Det nesten 1800 år gamle sverdet var så velbevart og sterkt i stålet at det sto og dirret fram og tilbake, litt hissig over forstyrrelsen. Slike bevaringsforhold er arkeologens våte drøm. Men mange våpen var også blitt ødelagt da de ble lagt ned, og det med voldsom kraft. Vi aner dype traumer hvor aggresjon slippes løs og ondskap ødelegges.

I 2012 utførte den danske arkeologen Mads Holst og hans team en større undersøkelse i nærheten av de berømte våpenfunnene. De fant knokler fra hundrevis av unge menn i alderen 13 til 40 år. Flere var blitt såret i kamp og hadde kuttmerker i hode og bein. Det var også spor på knoklene etter gnaging fra rovdyr. Beina hadde havnet i myra i tiden rett etter Kristus, og var dermed eldre enn de rike våpenfunnene i nærheten.

Frostating er knyttet til området på Loktu (Logtun) på Frosta i Nord-Trøndelag. På Tinghaugen reiste bygdefolket i 1914 et monument med bautasteiner til minne om tingstedet og det som foregikk her gjennom flere hundre år.

Tiårene etter vår tidsregning var en dramatisk tid med krig og store slag. Romerriket, datidens supermakt, ekspanderte nordover og underla seg nye provinser i germanske områder. Trykket mot nord var stort. I år 9 e.Kr. sto et avgjørende slag mellom germanere og romere i Teutoburgerskogen. Skriftlige kilder forteller at tre romerske legioner ledet av hærføreren Quinctilius Varus, falt i skogen her. Med dette var romernes fremmarsj mot nord stoppet.

Cheruskerhøvdingen Arminus ledet kampen mot romerne. Omkring 1870 ble han dyrket som helt i Tyskland og ble et symbol på datidens kamp mot Frankrike. Etter flere hundre år med leting ble det i 1990-årene funnet sikre spor etter slagstedet, ca. 50 mil sør for myrfunnene på Jylland, ved dagens Kalkriese på høyde med Hannover. Innimellom knokler og alskens utstyr dukket det opp romerske mynter. De var eldre enn år 9, det året slaget sto, og bekreftet at riktig slagplass var blitt funnet. De døde i Illerup var likevel ikke romere. Foreløpige isotopanalyser viser at minst én av dem var fra Jylland, og fem kom fra områder som ennå ikke er identifisert.

Seksualforbrytere og desertører?

Kanskje kan den nevnte Tacitus kaste lys over de mystiske myrlikene. Han forteller i år 98 at anklager og søksmål ble fremsatt på tinget. Straff ble utmålt etter hvor alvorlig forbrytelsen var. Det vanket bøter for mindre lov-

brudd. Disse ble betalt med hester eller storfe. Det fremgår at forrædere og desertører skulle henges i trær. Og verst av alt: De som hadde skjendet kroppen, ble druknet under et flettverk av vier i myrer.

Det er usikkert hva Tacitus legger i «skjendet kroppen». Det dreier seg helst om seksualforbrytelser, men om det omfattet for eksempel utroskap og homoseksualitet, eller var rettet mot overgrep som voldtekt, er uklart. Begge kjønn er representert blant myrlikene. De som hadde unndratt seg kamp, altså desertører, ble straffet på linje med seksualforbrytere. De mest alvorlige forbrytelsene ble skjult i myra. Det er en stor diskusjon hvor mye Tacitus egentlig visste om forholdene så langt nord. Når det gjelder dette, passer beskrivelsen som hånd i hanske med de arkeologiske funnene, og det er uhyre fristende å tolke myrlikene som dødsdømte. Flere viser også spor etter å ha blitt henrettet, for eksempel ved at strupen er kuttet.

De store likfunnene ved Illerup kan kanskje tolkes som krigsfanger eller desertører. En kan forestille seg at de kan ha blitt brakt til den årlige kult- og tingsamlingen på Jylland, vist fram, dømt og hengt. Da likene falt til bakken, kom rovdirene, og kanskje ble knoklene først ofret eller lagt i myra ved neste tingsamling.

Tingplassene

I middelalderen ble tinget holdt under åpen himmel på steder som lå sentralt i tingkretsen.

I 1590 ble det krav om skriftlige rettsreferater på lokale ting. Tingboka ble ført i pennen av den *svorne skriveren* – sorenskriveren, og tinget ble flyttet innendørs. Prat under åpen himmel var noe annet enn et ting avholdt i stua til lensmannen eller sorenskriveren, og att-påtil med skriftlig referat. Slik økte kongen sin innflytelse i den rettslige underskogen – ved skriftens hjelp. Allerede langt tidligere hadde kongen tatt kontroll over toppen av tingsystemet. Lagmannen var for lengst en kongelig embetsmann. Likevel spilte nok ikke alle på lag. Omkring år 1600 kvittet enevoldskongen Christian Kvart seg med nesten samtlige av rikets høyeste dommere – lagmennene – og satte inn egne folk i topposisjonene.

På de fremste lagtingene i Norge møtte folkets representanter. De representerte ulike geografiske områder, og antallet var nøye regulert. I virkeligheten var alle menn, og ofte jordeiere. Kvinner som arvet og drev gård, de såkalte *baugrygene*, svarte rettslig for seg selv. På det årlige Frostatinget, 14. juni, møtte det for eksempel 485 utsendinger fra i alt 11 fylker fra Trøndelag og Nordmøre. Noen av de beste og klokeste bøndene ble håndplukket til å sitte i selve lagretten.

Det ble stadig færre folkelige representanter på tinget. I 1274 utgjorde for eksempel antallet representanter på Gulatinget bare 40 prosent av dem på 1000-tallet, 178 mot 400. Kongen tok grep og flyttet lagtingene til byene han kontrollerte og som stadig ble viktigere. Gulatinget ble flyttet til Bergen på begyn-

nelsen av 1300-tallet, men Frostatinget holdt stand på landet til omkring 1500. Borgarting lå alt fra starten i en by som kong Olav Haraldsson hadde grunnlagt og latt oppføre forsvarsvoll eller borg omkring, nemlig byen Borg – det nåværende Sarpsborg. Den samme kong Olav – senere den hellige, fikk også flyttet Eidsivatinget fra Åker i Vang til Eidsvoll og nærmere en av sine kongsgårder. Alt dette var trolig politiske strategier for å ta kontroll og styrke kongemakten.

Ifølge Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 fikk delegatene reisepenger for å delta på tinget. Slik «reisegodtgjørelse» er også kjent på Færøyene og i Danmark. Delegater til landstingene i Danmark ble kalt «tingridere» på 1400-tallet, og fikk «tingriderhavre» til hestene. I Norge fikk delegatene sølv for reisen. I en gammel lovbok, fra 1400-tallet, får vi vite hvordan dette foregikk på Skiens-tinget. Det skulle ri to menn fra Hovin til lagtinget i Skien, fire menn fra Grenland og to fra Bamble, og dessuten to menn fra hvert av de ni prestegjeldene i det såkalte *Skattlandet*, det vil si Øvre Telemark. Prinsippet var enkelt. Dess lengre reise dess større godtgjørelse. Beregninger har vist at godtgjørelsen omkring i 1274 samlet utgjorde ca. 100 kilo sølv i året for alle delegatene i Norge, en slags «rettferdighetens pris» for å drive de juridiske hjulene rundt.

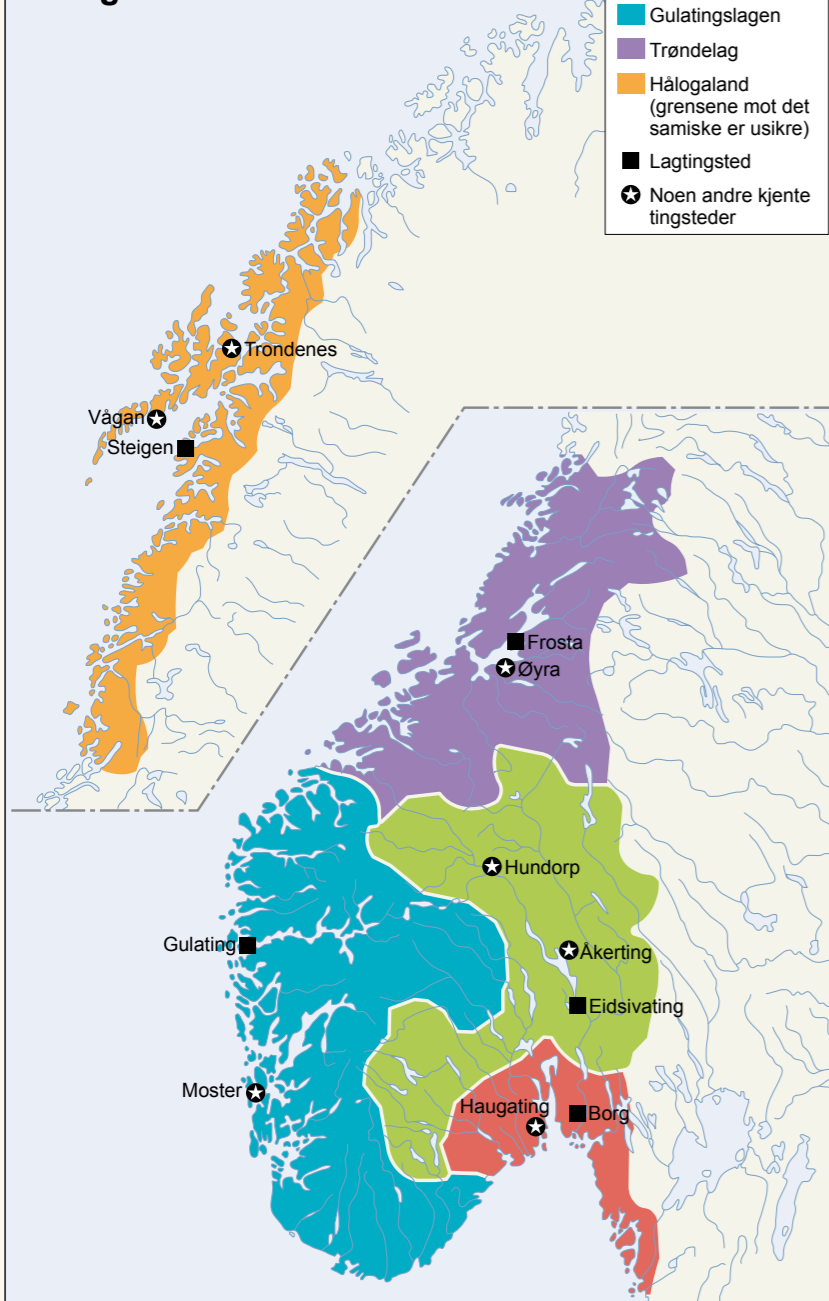
REPRESENTANTENES HUS?

Det finnes en arkeologisk funngruppe som er virkelig særnorsk, de såkalte ringformede tunene. De er riktignok fra tiden før Norge ble Norge, og finnes bare på vestkysten av Norge, langs den egentlig Nordvegen. De forteller likevel historien om hvordan Norge ble til.

Dysjane på Tinghaug på Jæren var kanskje tingsted for hele eller halve Rogaland fra 200-600 e. Kr. Vi ser rester etter mange bygninger arrangert i to rekker. Haugen i midten kan ha blitt brukt som «talerstol» under samlingene, eller som møtested for en mindre forsamling eller «lagrett».

Lagdømmer, eller lovområder, i Norge rundt år 1160

Et av de mest kjente anleggene heter Dysjane. Det ligger på det høyeste punktet på Jæren, på Tinghaug. Vakkert med flott utsikt. Det er fra romertid og folkevandringstid. Dette er ett av flere anlegg med en form som minner om skip. Det uttrykker tidens maktspråk og sjøforsvar, og fremstår nærmest som en arvtager til de tusenvis av skip som er avbildet på helle-ristninger fra bronsealderen, og en forløper til leidangen i vikingtid og middelalder. De kan ha vært steder for debatt og beslutninger, for lov, rett og moral, og kanskje også sport og spill hvor unge menn målte krefter. Her har beslutninger om krig, religion og kjærlighet blitt tatt, for også giftermål var et offentlig anliggende. Men akk så dårlig kjent de er, sammenliknet med Akropolis og andre helligdommer sør i Europa.

Disse fantastiske anleggene har vært et stort mysterium for arkeologer siden det første ble oppdaget i 1860-årene. Et tunanlegg er i utgangspunktet en samling tufter eller tomter omkring en oval halvsirkelformet åpen plass. Et sted man kunne møtes til diskusjon. Dysjane hadde for eksempel 24–26 slike hus eller tomter hvor noen også var todelt. Andre var mindre, som for eksempel Bøstad i Lofoten med bare fire hustufter.

Det går likevel et skille mellom store til dels svært velorganiserte anlegg med midthaug, til mindre anlegg uten midthaug og symmetrisk grunnplan. I midthaugen i enkelte anlegg er det funnet dyrebein og spor etter det som kan ha vært rituelle ofringer og måltider, i ett

tilfelle også en benkeanordning eller hus under haugen.

De største anleggene kunne huse flere hundre personer. Det gjelder Bjarkøy, Åse, Leknes, Steigen og Tjøtta i Hålogaland og Klauhaugane, Øygarden og det nevnte Dysjane i Rogaland. Nylig har det også blitt oppdaget et stort anlegg i nærheten av Voss. Det er et stort mysterium hvorfor det ikke finnes liknende anlegg andre steder i Europa, men derimot 30 slike i området fra Agder i sør til Senja i Nord. Vi har ingen gode svar. Fryktet man romerne som sto sør for Hadrians mur i England, bare noen dagers seilas unna? Ga det støtet til et bedre organisert forsvar langs «nordvegen»?

Man trodde først det dreide seg om en form for tingsteder, senere har anleggene blitt forstått som en form for landsbyer eller oppholdssteder for krigere, eller hirdmenn, som reiste rundt med høvdingene sine. Det er først nylig at man igjen har begynt å leke med tanken om at dette kan ha vært gamle tingplasser. Var de kanskje en form for fylkes- eller fjerdings-ting, et sted hvor delegater fra lokale tingkretser møttes fra tiden før de store lagtingene ble dannet?

Denne forfatteren, Frode Iversen, har nylig kunnet påvise noe nytt. Hver lokal tingkrets må ha hatt sitt eget hus. For det er neppe en tilfeldig sammenheng mellom antallet bygninger rundt tunene og antallet lokale tingkretser i provinsene de lå i. Øygarden-anlegget på Åmøy i Rogaland er et godt eksempel. Det

gikk av bruk omkring år 700 og besto da av 10 bygninger. I Ryfylke var det to fjerdingar i tidlig middelalder. Den ytre fjerdingen, der Øygarden lå sentralt, besto av 10 skipreider. Vi ser: 10 hus, 10 skipreider eller lokalting. Det samme mønsteret sees for flere andre anlegg, for eksempel Bjarkøy nær Harstad, som besto av 16 hus, like mange tingkretser som i området fra Vesterålen til Troms i tidlig middelalder. Slik var det også med Steigen på Engeløya i Salten, som hadde 15–16 hus tilsvarende antall lokale tingkretser i Salten og Lofoten.

Dermed er det oppdaget en mulig sammenheng mellom størrelsen på anleggene og det administrative landskapet som vi ikke trodde var så gammelt. Dette enkle faktum er jo egentlig en sensasjon fordi arkeologene nå kan bruke anleggene til å forske på hvordan Nordvegen var organisert mye lenger tilbake i tid enn det vi kunne før. Ved å få bedre grep om det administrative landskapet i jernalderen kan vi analysere andre funngrupper fra denne tiden, for eksempel bygdeboset og store maktsentra. Men siste ord er ikke sagt. Det er fremdeles mye nytt å oppdage omkring disse fascinerende plassene.

De gikk av bruk da kongedømmet vokste og fikk kontroll over forsvaret. I Rogaland var de avvirket alt på 700-tallet, mens i Hålogaland holdt de stand til omkring 900, og i Trøndelag til noe inn på 1000-tallet. De forteller historien om hvordan Norge ble til.

I 1160-årene var Norge inndelt i fem lagdømmer, ifølge sagaen Historia Norwegie. Disse områdene hadde egne, forskjellige lover. Først i 1274 fikk Norge (unntatt byene) felles lov, og to år senere, i 1276, fikk også byene en lik lov.

- Hobæk, Halldis 2008. *Kongsgården Sem i Vestfold: en arkeologisk analyse av hovedgård og gods i middelalder og yngre jernalder*. Universitetet i Bergen.
- Iversen, Frode (trykkes snart). The Gokstad complex and its role as power centre in the Viking and Middle Ages. Konferansepublikasjon fra Gokstadprosjektet (red. Jan Bill). Oslo.
- Krag, Claus 1990. Vestfold som utgangspunkt for den norske rikssamlingen. *Collegium Medievale* 3, 179–195.
- Krag, Claus 1991. *Ynlingatal og Ynglingasaga. En studie i historiske kilder*. Oslo.
- Krag, Claus 1993. Hvem var Harald Hårfagre? *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, 32–40. Karmøy.
- Krag, Claus 1995. *Vikingtid og rikssamling – 800–1130. Aschehougs Norgeshistorie* 2. Oslo.
- Pedersen, Anne 1997. Weapons and riding gear in burials – evidence of military and social rank in 10th Denmark? *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1-1300. Publications of the National Museum. Studies in Archaeology & History* 2, 123–35. København.
- Pedersen, Anne 1999. Riding gear from late Viking-Age Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 13.
- Sigurðsson, Jón Viðar 2008. *Det norrøne samfunnet, vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo.
- Skre, Dagfinn (red.) 2008. Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age. Kaupang Excavation Project Publication series, vol. 2. *Norske Oldfunn*, 23. Aarhus.
- Skre, Dagfinn (red.) 2011. Things from the Town. Artefacts and Inhabitants in Viking-age Kaupang. Kaupang Excavation Project Publication series, vol. 3. *Norske Oldfunn*, 24. Aarhus.
- Von See, Klaus 1983 (1961). Haraldskvedet og Snorre Sturlason. *Nye middelalderstudier. Kongedømme, kirke, stat. Norske historikere i utvalg* VI, 51–54. Oslo.

6 Lov, rett og henrettelser

Intervju:

Med arkeolog og museumsleder Pauline Asingh, Moesgård Museum.

Litteratur:

- Andersson, Thorsten 2000. Hundare. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 15, 233–8.
- Armstrong, Niall 2000. Tunanlegg og amfiteatre. En hypotese om tunanleggenes opprinnelse. *Primitive tider – arkeologisk tidsskrift 2000*, 102–18.
- Asingh, Pauline 2009. *Grauballemanden, portret af et moselig*. København.
- Barnwell, Paul 2003. Political Assemblies: Introduction. *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages. Studies in the Early Middle Ages* 7, 1–10. Turnhout.
- Brink, Stefan 1996. Forsaringen: Nordens äldsta lagbud. *Beretning fra Femtende Tverfaglige Vikingsymposium*, 27–55. Høbjerg.
- Brink, Stefan 2002. Law and Legal Customs in Viking Age Scandinavia. *The Scandinavians from the Vendel Period to the Tenth Century: An Ethnographic Perspective*, 87–115. Woodbridge.
- Bugge, Alexander 1918. Tingsteder, gilder og andre gamle midtpunkter i de norske bygder. *Historisk tidsskrift* 5, 4, 1917, 97–152, 195–252.
- Bull, Edvard 1920. *Leding. Militær- og finansforfatning I Norge i ældre tid*. Kristiania og København.
- Dybdahl, Audun 1997. Fylker og skipreider i Trøndelag. *Historisk tidsskrift*, 76 (2), 211–48.
- Ekrem, Inger og Mortensen, Lars Boje 2003. *Historia Norwegie*. København Museum.
- Fischer-Lichte, Erika 2005. *Theatre, Sacrifice, Ritual: Exploring Forms of Political Theatre*. London.
- Grimm, Oliver og Stylegar, Frans Arne 2004. Court sites in southwest Norway. Reflection of a Roman Period political organisation? *Norwegian Archaeological Review* 37, 2, 111–33.
- Grimm, Oliver 2010. Roman period court sites in South-Western Norway: a social organisation in an international perspective. *AmS-skrifter* 22. Stavanger.

- Helle, Knut 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger.
- Imsen, Steinar 1990. *Norsk bondekommunalisme: fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart*, 1. Trondheim.
- Iversen, Frode (trykkes snart). Concilium and Pagus – Revisiting the Early Germanic Thing-system of Northern Europe. Temanummer om tingsteder i *Journal of the North Atlantic* (JONA) (red. Alexandra Sanmark).
- Iversen, Frode (trykkes snart). Houses of Representatives? Courtyard Sites north of the Polar Circle – Reflections of Communal organization from the Late Roman period through the Viking Age. *Power and Place in Later Roman and Early Medieval Europe: interdisciplinary perspectives on governance and civil organization* (red. J. Carroll, Andrew Reynolds og Barbara Yorke).
- Iversen, Frode (trykkes snart). Tinglag og tunanlegg. Øygarden i Rogaland. *Nordlige verdener*, Nationalmuseet i København (red. Anne Pedersen og Søren Sindbæk).
- Iversen, Tore 1997. *Trelldommen norsk slaveri i middelalderen*. Skrifter, Historisk institutt, Universitetet i Bergen 1. Bergen.
- Olsen, Asle Bruen 2005. Et vikingtids tunanlegg på Hjelle i Stryn. En konservativ institusjon i et konservativt samfunn. *Fra funn til samfunn. Jernaldersstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*, 319–54. Bergen.
- Olsen, Morten 2003. *Den sosio-politiske organiseringen av Jæren i eldre jernalder. Et tolkningsforsøk med utgangspunkt i skriftlige kilder og tunanleggene*. Universitetet i Tromsø.
- Pantos, Aliki, og Semple, Sarah 2004 (red). *Assembly Places and Practices in Medieval Europe*. Dublin.
- Reynolds, Andrew 1999. *Later Anglo-Saxon England: life and landscape*. Stroud.
- Robberstad, Knut 1951. Ordet patria i Historia Norvegica. *Historisk Tidsskrift* 35, 187–191.
- Tacitus, Cornelius 98. *Agricola; Germania: lateinisch und deutsch* / Cornelius Tacitus. Zürich.
- Sanmark, Alexandra 2006. The communal nature of the judicial system in early medieval Norway. *Collegium Medievale* 19, 31–64.

- Sanmark, Alexandra og Semple, Sarah 2010. The topography of out-door assembly in Europe with reference to recent fieldresults from Sweden. *Perspectives in Landscape Archaeology*. BAR International Series 2103, 107–19. Oxford.
- Skre, Dagfinn 2007. The Skiringssal þing site Þjóðalyng Kaupang in Skiringssal. *Kaupang Excavation Project publication series* 1. *Norske oldfunn* 22, 385–406. Aarhus.
- Solberg, Bergljot 2002. Courtyard sites north of the polar circle. Reflections of power in the Late Roman and Migration Period. *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium*, 219–29. Stockholm.
- Steinnes, Asgaut 1974. *Styrings- og rettskipnad i Sørvest-Noreg i mellomalderen*. Det norske samlaget. Oslo.
- Storli, Inger 2006. *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200–900 e. Kr*. Oslo.
- Storli, Inger 2010. Court Sites of Arctic Norway: Remains of Thing Sites and Representations of Political Consolidation Processes in the Northern Germanic World during the First Millennium AD? *Norwegian Archaeological Review* 43, 2, 128–44.
- Wenskus, Reinhard 1984. Ding. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fach – gelehrter* 5, 443–46. Berlin, New York.

7 «Spøkelsesgårdene» fra jernalderen

Litteratur:

- Büngten, Ulf, et al 2011. 2500 Years of Climate Variability and Human Susceptibility. *Science* 331, 6017, 578–82.
- Bårdseth, Gro Anita 2007. *E6-prosjektet Østfold, Hus, gard og graver langs E6 i Sarpsborg kommune* 1–3. *Varia* 65–67. Oslo.
- Carlie, Lennart 1999. *Bebyggelsens mangfold. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor. Aca Archaeologica Lundensia Series*. Lund.